

MATN VA UNING TURLARI

Mahmudjonova Hushnoza Ulug‘bek qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti

Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 202-guruh talabasi

Usmonova Xurshida Aybekovna

Andijon davlat pedagogika instituti PhD dotsenti

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada matn va uning turlari zamonaviy tilshunoslik nuqtayi nazaridan ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Matnning til tizimidagi o‘rni, uning grammatik, semantik va kommunikativ xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, matnning mazmuniy yaxlitligi, mantiqiy izchilligi, bog‘liqligi hamda kommunikativ vazifalari haqida fikr yuritilgan. Maqolada hikoya, tasvir va muhokama kabi asosiy matn turlarining o‘ziga xos xususiyatlari misollar va ilmiy qarashlar asosida tahlil etilgan. O‘zbek va xorijiy tilshunos olimlarning matn lingvistikasi bo‘yicha ilmiy yondashuvlari qiyosiy o‘rganilib, matnning nutq jarayonidagi ahamiyati hamda axborotni samarali yetkazishdagi o‘rni ochib berilgan. Tadqiqot natijasida matn tilning eng yirik kommunikativ birligi sifatida inson tafakkuri, nutq madaniyati va muloqot samaradorligini ta‘minlovchi muhim vosita ekanligi asoslab berilgan.

KALIT SO‘ZLAR: matn, matn lingvistikasi, matn turlari, hikoya matni, tasviriy matn, muhokama matni, kommunikativ birlik, semantika, grammatika, nutq madaniyati, diskurs, tilshunoslik.

TEXT AND ITS TYPES

ANNOTATION. This article analyzes the text and its types scientifically and theoretically from the point of view of modern linguistics. The place of the text in the language system, its grammatical, semantic and communicative properties are highlighted. It also discusses the content integrity, logical consistency, coherence and communicative functions of the text. The article analyzes the specific features of the main text types such as narrative, description and discussion based on examples and scientific views. The scientific approaches of Uzbek and foreign linguists to text linguistics are comparatively studied, revealing the importance of the text in the speech process and its role in the effective transmission of information. As a result of the study, it is substantiated that the text, as the largest communicative unit of language, is an important tool that ensures the effectiveness of human thinking, speech culture and communication.

KEYWORDS: text, text linguistics, text types, narrative text, descriptive text, discussion text, communicative unit, semantics, grammar, speech culture, discourse, linguistics.

ТЕКСТ И ЕГО ТИПЫ

АННОТАЦИЯ. В данной статье проводится научный и теоретический анализ текста и его типов с точки зрения современной лингвистики. Подчеркивается место текста в языковой системе, его грамматические, семантические и коммуникативные свойства. Также рассматриваются содержательная целостность, логическая последовательность, связность и коммуникативные функции текста. В статье анализируются специфические особенности основных типов текста, таких как повествовательный, описательный и дискуссионный, на примерах и с использованием научных подходов. Проводится сравнительное исследование научных подходов узбекских и зарубежных лингвистов к текстовой лингвистике, выявляющее важность текста в процессе речи и его роль в эффективной передаче информации. В результате исследования обосновывается, что текст, как крупнейшая коммуникативная единица языка, является важным инструментом, обеспечивающим эффективность человеческого мышления, речевой культуры и коммуникации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: текст, текстовая лингвистика, типы текста, повествовательный текст, описательный текст, дискуссионный текст, коммуникативная единица, семантика, грамматика, речевая культура, дискурс, лингвистика.

METODOLOGIYA. Mazkur tadqiqotda matn va uning turlarining lingvistik tabiati, tarkibiy xususiyatlari hamda kommunikativ vazifalarini o'rganishda zamonaviy tilshunoslikda qo'llaniladigan bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini matn lingvistikasi, kommunikativ tilshunoslik, pragmatika va nutq nazariyasiga oid ilmiy qarashlar tashkil etdi. Tadqiqot jarayonida, avvalo, tavsifiy metod yordamida matn tushunchasining mohiyati, uning asosiy belgilari, mazmuniy yaxlitligi, mantiqiy izchilligi va bog'liqlik xususiyatlari tahlil qilindi. Shuningdek, lingvistik tahlil metodi orqali matnning grammatik, semantik va uslubiy xususiyatlari o'rganildi. Tadqiqotda semantik tahlil metodidan foydalanilib, matnning mazmuniy tuzilishi, axborot uzatishdagi o'рни hamda fikrning izchil rivojlanishini ta'minlovchi vositalar aniqlandi. Bundan tashqari, qiyosiy tahlil metodi yordamida matn turlarining o'xshash va farqli jihatlari aniqlandi, ularning tuzilish va mazmun xususiyatlari o'zaro taqqoslandi.

ILMIY YANGILIK. Mazkur maqolada matn va uning turlari nafaqat tilning yirik kommunikativ birligi, yangi yondashuv asosida tahlil qilindi. Tadqiqot davomida matnning mazmuniy yaxlitlik, mantiqiy izchillik, bog‘liqlik va kommunikativlik kabi asosiy xususiyatlari yoritildi. Shuningdek, hikoya, tasvir va muhokama matnlarining struktur-semantik xususiyatlari hamda ularning nutq jarayonidagi vazifalari qiyosiy tahlil asosida o‘rganildi. Matnning kommunikativ samaradorlikni ta‘minlashdagi o‘rni yangi ilmiy talqinlarda ochib berildi. Tadqiqot natijasida matnning til va nutq tizimidagi markaziy o‘rni, hamda matn turlarining nutq madaniyati va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan asoslandi. Mazkur yondashuv matn lingvistikasiga oid mavjud ilmiy qarashlarni boyitish va matn turlarining funksional imkoniyatlarini yanada chuqurroq yoritishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

KIRISH. Matn tilning eng yirik kommunikativ birligi bo‘lib, inson fikrini yaxlit, izchil va mazmunli ifodalashga xizmat qiladi. Zamonaviy tilshunoslikda matn mazmuniy yaxlitlik, mantiqiy izchillik va kommunikativlik xususiyatlariga ega bo‘lgan murakkab lingvistik birlik sifatida qaraladi. Shu sababli matn lingvistikasi tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Tilshunoslikda matnlar odatda hikoya, tasvir va muhokama kabi turlarga ajratiladi. Har bir matn turi o‘zining tuzilishi, maqsadi va uslubiy xususiyatlari bilan farqlanadi hamda nutqning ta‘sirchanligi va mazmuniy boyligini ta‘minlaydi. Bugungi kunda matn va uning turlarini ilmiy jihatdan o‘rganish, ularning kommunikativ imkoniyatlarini aniqlash hamda nutq madaniyatidagi o‘rnini yoritish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu bois mazkur maqolada matnning nazariy asoslari, asosiy belgilari va matn turlarining o‘ziga xos xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM. Matn tilning eng yirik kommunikativ birligi bo‘lib, inson tafakkuri mahsulini yaxlit va izchil shaklda ifodalashga xizmat qiladi¹. Tilshunoslikda matn ma‘lum bir mavzu asosida birlashgan, mazmunan va grammatik jihatdan o‘zaro bog‘langan gaplar ketma-ketligi sifatida talqin etiladi. Har qanday matnda mazmuniy yaxlitlik, mantiqiy izchillik, bog‘liqlik va tugallanganlik kabi muhim belgilar mavjud bo‘ladi. Shuningdek, matn tarkibidagi gaplar turli grammatik va leksik vositalar orqali o‘zaro bog‘lanib, yagona kommunikativ butunlikni hosil qiladi. Matn lingvistikasi sohasida olib borilgan tadqiqotlar matnning nafaqat grammatik, balki semantik va pragmatik jihatdan ham murakkab tuzilishga ega ekanligini ko‘rsatadi². Zamonaviy

¹ Mahmudov N. *Matn lingvistikasi asoslari*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2021. – B. 12.

² Yo‘ldoshev B. *Matn lingvistikasi va nutq madaniyati*. – Toshkent: Fan, 2020. – B. 27.

tilshunoslikda matn kommunikativ faoliyatning asosiy mahsuli sifatida baholanadi³ va uning tuzilishi hamda funksional xususiyatlarini o‘rganishga alohida e’tibor qaratiladi.

Tilshunoslikda matnlar kommunikativ maqsadi va mazmuniga ko‘ra bir necha turlarga bo‘linadi. Ularning orasida hikoya, tasvir va muhokama matnlari eng asosiy turlar hisoblanadi. Hikoya matni voqea va hodisalarni ma’lum vaqt ketma-ketligida bayon qilishga xizmat qiladi⁴. Hikoya matni badiiy adabiyot, tarixiy asarlar, xotiralar va turli axborot matnlarida keng qo‘llaniladi. Hikoya matnining asosiy xususiyati voqealarning boshlanishi, rivojlanishi va yakunlanishining izchil ifodalanishidir. Bunday matnlar o‘quvchiga voqealar jarayonini tasavvur qilish imkonini beradi hamda axborotni qiziqarli va tushunarli shaklda yetkazishga xizmat qiladi.

Tasviriy matn esa predmet, hodisa, tabiat manzarasi yoki insonning tashqi va ichki belgilarini yoritishga qaratiladi. Tasviriy matnda voqealar rivoji ikkinchi darajaga tushib, asosiy e’tibor obyektning xususiyatlarini ochib berishga qaratiladi⁵. Bunday matnlarda sifatlash, o‘xshatish va badiiy tasvir vositalaridan keng foydalaniladi. Tasviriy matnlar badiiy asarlarda, publitsistik maqolalarda hamda ilmiy tavsiflarda uchraydi.

Muhokama matni esa ma’lum bir fikr, g‘oya yoki muammoni tahlil qilish, asoslash va xulosa chiqarishga qaratilgan bo‘ladi. Muhokama matnlari ilmiy maqolalar, esse, tahliliy chiqishlar va publitsistik materiallarda keng qo‘llaniladi. Bunday matnlarda tezis, dalil va xulosa qismlari muhim ahamiyat kasb etadi. Muhokama matni o‘quvchining fikrlash faoliyatini rivojlantirishga, muammoni chuqurroq anglashga va mantiqiy xulosa chiqarishga yordam beradi. Shu bois zamonaviy ilmiy va ta’limiy faoliyatda muhokama matnlaridan keng foydalaniladi. Matn turlarining har biri o‘ziga xos kommunikativ vazifani bajaradi va nutqning⁷ mazmunini boyligini ta’minlaydi. Hikoya matni voqealarni bayon qilishga, tasviriy matn obyektning belgilarini yoritishga, muhokama matni esa fikrni asoslash va isbotlashga xizmat qiladi.

Demak, matn va uning turlari tilshunoslikning muhim tadqiqot obyektlaridan biri bo‘lib, insonning nutqiy faoliyatida beqiyos ahamiyatga ega. Matnning mazmunini

³ Galperin I.R. *Text as an Object of Linguistic Research*. – Moscow: URSS, 2019. – P. 45.

⁴ Mengliyev B. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili*. – Toshkent: Tafakkur Bo‘stoni, 2022. – B. 214.

⁵ Sayfullayeva R. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Sintaksis va matn*. – Toshkent: Lesson Press, 2021. – B. 176.

⁶ Sayfullayeva R. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Sintaksis va matn*. – Toshkent: Lesson Press, 2021. – B. 176.

⁷ Mirtojdiyev M. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili*. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2020. – B. 241.

yaxlitligi, mantiqiy izchilligi va kommunikativ vazifalari axborotni samarali yetkazish imkonini beradi. Hikoya, tasvir va muhokama matnlari esa turli kommunikativ maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qilib, nutq madaniyati va til imkoniyatlarining boyligini namoyon etadi. Shu sababli matn va uning turlarini chuqur o‘rganish nafaqat nazariy tilshunoslik, balki amaliy nutq madaniyatini rivojlantirish uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, matn tilning eng yirik kommunikativ birligi sifatida inson tafakkuri va nutq faoliyatida muhim o‘rin egallaydi. Matnning mazmuniy yaxlitlik, mantiqiy izchillik, bog‘liqlik va tugallanganlik kabi xususiyatlari axborotni aniq hamda samarali yetkazishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, hikoya, tasvir va muhokama matnlari o‘ziga xos tuzilish va vazifalarga ega bo‘lib, nutqning mazmuniy boyligi hamda ta’sirchanligini ta’minlaydi. Ushbu matn turlarining o‘zaro uyg‘un holda qo‘llanilishi matnning kommunikativ samaradorligini yanada oshiradi. Demak, matn va uning turlari tilshunoslikning muhim tadqiqot obyektlaridan biri bo‘lib, ularni chuqur o‘rganish nutq madaniyatini rivojlantirish, fikrni ravon va mantiqiy ifodalash hamda samarali muloqotni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Matnning nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etish esa zamonaviy tilshunoslik rivojiga munosib hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mahmudov Nizomiddin. Matn lingvistikasi asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2021.
2. Yo‘ldoshev Botir. Matn lingvistikasi va nutq madaniyati. – Toshkent: Fan, 2020.
3. Nurmonov Abdulla. Tanlangan asarlar. III jild. Tilshunoslik masalalari. – Toshkent: Akademiya nashri, 2021.
4. Mengliyev Baxtiyor. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Tafakkur Bo‘stoni, 2022.
5. Sayfullayeva Ra‘no. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Sintaksis va matn. – Toshkent: Lesson Press, 2021.
6. Hakimov Murod. O‘zbek tilida matn va uning tadqiqi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.